

کاهش اثرات سمی کروم در محیط رشد شاهسپرم توسط باکتری تصفیه‌کننده کروم

رعنا ولی زاده کامران^۱، لمیا وجودی مهربانی^۲، علی آریان^۱ و علیرضا تاری نژاد^۱^۱گروه بیوتکنولوژی کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران؛ ^۲گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید

مدنی آذربایجان، تبریز، ایران

مستول مکاتبات: رعنا ولی زاده کامران، rana.valizadeh@gmail.com

چکیده. زیست پالایی یک استراتژی امیدوار کننده برای کاهش غلظت فلزات سنگینی است که با توسعه صنایع و کارخانه‌ها در خاک افزایش می‌یابند و تهدیدی برای محیط زیست و سلامتی انسان هستند. برای بررسی تاثیر فلز سنگین کروم و کاهش اثرات سمی آن توسط باکتری (در دو سطح بدون وجود باکتری و وجود باکتری در محلول هوگلند آزمایش فاکتوریل در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه تکرار انجام شد و صفات ریخت شناسی، فیزیولوژیکی و عناصر گیاه در تیمارهای اعمال شده اندازه‌گیری شد. نتایج نشان داد صفات عملکرد گیاه، وزن تر، طول ساقه و طول برگ تحت تاثیر تیمارهای آزمایشی قرار نگرفتند. عرض برگ، کلروفیل a، کلروفیل b و محتوی فسفر گیاه که تحت تنش کروم کاهش یافته بودند با تیمار باکتری، افزایش یافتند. هیدروژن پراکساید، مالون دی آلدید، اسکوربات پراکسیداز، سوپراکسید دیسموتاز، کاتالاز، پرولین، مواد محلول جامد، فنل، فلاونوئید و آنتوسیانین و همچنین محتوای عناصر گیاه از قبیل کروم، ازت و پتاسیم در اثر تیمار کروم افزایش یافتند. با استفاده از باکتری در محیط کشت حاوی کروم، هیدروژن پراکساید و مالون دی آلدید به طور معنی داری کاهش یافت که نشان از کاهش تنش اکسیداتیو بود. آنتی اکسیدان های غیرآنزیمی و آنزیمی تیمارهای باکتری دار افزایش پیدا کردند که نشان از نقش باکتری در تقویت سیستم آنتی اکسیدانی گیاه داشت. محتوی کروم گیاه بعد از استفاده از باکتری کاهش پیدا کرد. نتایج حاصل نقش مثبت کاربرد باکتری تصفیه کننده کروم در محیط کشت گیاه در کاهش اثرات منفی تنش فلز سنگین کروم را نشان داد.

واژه‌های کلیدی. آنزیم، زیست پالایی، عناصر، مالون دی آلدید، مواد جامد محلول

Reducing the toxic effects of Chromium in the growing medium of costmary (*Tanacetum balsamita*) by means of chromium purifying bacteriaRana Valizadeh Kamran¹, Lamia Vojodi Mehrabani², Ali Aryan¹ & Alireza Tarinejad¹¹Department of Biotechnology, Faculty of Agriculture, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran; ² Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran

Corresponding author: Rana Valizadeh Kamran, rana.valizadeh@gmail.com

Abstract. Bioremediation is a promising strategy to reduce the concentration of heavy metals that their increase in the soil was the result of the development of industries and factories in the area, threatening the environment and human health. To investigate the effect of the heavy metal chromium and the reduction of its toxic effects by bacteria (at two levels of the absence of bacteria and the presence of bacteria in Hoagland's solution), a factorial experiment was conducted as a completely randomized design with three replications and the morphological, physiological traits and plant elements were measured in the applied treatments. The results showed that the experimental treatments did not affect plant yield traits, fresh weight, stem length, and leaf length. Leaf width, chlorophyll a, b, and plant phosphorus content decreased under chromium stress and increased with bacterial treatment. Hydrogen peroxide, malondialdehyde, ascorbate peroxidase, superoxide dismutase, catalase, proline, solid soluble substances, phenol, flavonoid, and anthocyanin, as well as the content of plant elements such as chromium, nitrogen, and potassium, increased due to the chromium treatment. Using bacteria in the culture medium containing chromium, significantly decreased the hydrogen peroxide and malondialdehyde, indicating a reduction in the oxidative stress. The non-enzymatic and enzymatic antioxidants of plants in the bacterial treatments increased, indicating bacteria's role in strengthening the plant's

antioxidant system. The chromium content of the plant decreased after the use of bacteria. The results showed the positive effect of using chromium-purifying bacteria in the environment of plant cultivation in reducing the harmful effects of chromium heavy metal stress.

Key words. Bioremediation, elemental content, enzyme, malondialdehyde, total soluble solid

مقدمه

شاهسپریم *Tanacetum balsamita* L. گیاهی چندساله از تیره آستراسه است. این گیاه حاوی متابولیت‌های ثانویه متعددی مانند اسانس‌ها، روغن‌های فرار، مشتقات فنیل پروپان، فلاونوئیدها، سزکوئی ترپن‌ها، لاکتون‌ها، تانن‌ها و الیگوالمنت‌ها است (Abad et al., 2006; Hassanpuor aghdam et al., 2022). شاهسپریم به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گیاهان دارویی و معطر بومی ایران به‌عنوان داروی مقوی قلب و ضد نفخ در طب سنتی استفاده می‌شود (Zargari, 1996).

استخراج معادن و توسعه صنایع مختلف (چرم‌سازی، آبکاری با کروم، ریخته‌گری استخراج معدن) موجب ورود انواع آلاینده‌ها مخصوصاً فلزات سنگین به خاک و آب شده است. دوام بلند مدت بیولوژیکی فلزات سنگین در خاک موجب شده تا حضور آن‌ها در خاک به یکی از مشکلات عمده زیست محیطی تبدیل شود. وجود آلاینده‌های فلزی در خاک و ورود آنها به گیاه موجب شده تا فلزات سنگین وارد زنجیره غذای انسان شده و باعث بروز انواع مشکلات مرتبط با سلامتی انسان شوند. میزان ورود فلزات سنگین به داخل گیاه بستگی به گونه گیاهی، نقش این فلزات در تنظیم فعالیت‌های سوخت و سازی، ترشح اسیدهای آلی به محیط ریشه و تحرک عناصر غذایی در خاک دارد (Raklami et al., 2022). کروم عنصری غیر ضروری است که به دو شکل اکسید شده سه و شش ظرفیتی در محیط به‌صورت اکسی آنیون‌های کرومات یا دی‌کرومات وجود دارد. کروم شش ظرفیتی بسیار سمی، جهش‌زا و سرطان‌زا است. کروم سه ظرفیتی در مقادیر بسیار اندک برای متابولیسم طبیعی کربوهیدرات، پروتئین و چربی لازم است و به‌عنوان بخشی از الیگوپپتیدی به نام کروم‌دولین موجب تسهیل اتصال انسولین به گیرنده‌هایش در سطح سلول می‌شود (Sreejayan et al., 2008). کروم شش ظرفیتی محلول در آب و بسیار سمی‌تر از کروم سه ظرفیتی است. کروم از طریق مهار انتقال سولفات از طریق غشای سلول و آسیب اکسیداتیو به بیومولکول‌ها و تولید گونه‌های فعال اکسیژن به موجودات زنده آسیب می‌رساند (GracePavithra et al., 2018; Stambulska et al., 2019). سطح بحرانی کروم در آب آبیاری ۰/۱ میکروگرم در لیتر، در خاک حدود ۵ تا ۱۰۰۰ میلی‌گرم در کیلوگرم، در گیاه ۱۸-۰/۰۰۶ میلی‌گرم در کیلوگرم

و در موجودات زنده ۱/۶-۰/۰۳ میلی‌گرم بر کیلوگرم است (Shanker et al., 2005). استفاده گسترده از این فلز در صنایع مختلف موجب شده تا این فلز به یکی از آلاینده‌های اصلی محیط زیست تبدیل شود (Ojuederie & Babalola, 2017). یکی از چالش‌های اصلی در مدیریت محیط زیست حذف فلزات سنگین از محیط‌های آلوده به این عنصر است. متداول‌ترین تکنیک‌های پالایند کروم شامل انعقاد معمولی، جذب با کربن فعال، جذب با مواد طبیعی، تعویض یونی و اسمز معکوس است (Ojuederie & Babalola, 2017). در سال‌های اخیر یکی از تکنیک‌های متداول در حذف فلزات سنگین استفاده از باکتری مقاوم به کروم است. از مقاوم‌ترین گونه‌های شناسایی شده باکتری می‌توان به ایشرشیا کولی سویه EC1704.2، ایکلای سویه O13، باسیلوس سرئوس سویه KRP007، کروموباکتر ساکازاکی سویه M.D.E.NA5-10 اشاره کرد (Badri Gregari, 2017). میکروارگانیسم‌های مورد استفاده در گیاه‌پالایی باید دارای توانایی زیست‌پالایی فلزات مانند پردازش فلز، جذب و خروج فلزات آلاینده، جذب زیستی، جذب داخل سلول و یا تشکیل کمپلکس و رسوب باشد تا باعث کاهش اثرات سمی فلز شوند (Stelting et al., 2010). باکتری‌ها از طریق سه مکانیسم در برابر فلزات سنگین مقاومت می‌کنند که عبارتند از تغییر در سیستم غشا و ایجاد پروتئین‌های انتقال‌دهنده برای بیرون راندن فلزات سمی، تجزیه فلزات سنگین در داخل یا خارج سلول با اتصال به برخی یون‌های معدنی و کاهش سمیت فلزات سنگین با استفاده از فعالیت آنزیمی (Cervantes & Silver, 1992). نتایج بررسی انجام شده در خصوص پالایش کروم توسط باکتری نشان داد که باکتری‌های استافیلوکوکوس آئروس سویه ۲۲، ایشرشیا کولی سویه MF179678.1 و کروموباکتر ساکازاکی سویه B4A3 توانایی حذف یا کاهش کروم از محیط را دارند (Badri Gregari, 2017).

استفاده از باکتری به‌عنوان پالایشگر فلزات سنگین امروزه مورد توجه قرار گرفته است. افزایش جمعیت و تقاضا برای محصولات کشاورزی موجب شده تا کشاورزان در مناطقی که با محدودیت خاکی و آبی مواجهند اقدام به پرورش محصول کنند که این عمل باعث ایجاد تنش‌های غیرزیستی در گیاه شده و رشد و عملکرد گیاه را تحت تاثیر قرار می‌دهد. با توجه به افزایش تقاضا برای گیاهان دارویی و فرآورده‌های حاصل از آن‌ها در بخش داروسازی لازم است تا نحوه تاثیر منابع خاکی و آبی آلوده به

و باکتری‌ها در ۱۰ میلی‌لیتر محیط LB مایع کشت گردید. برای اطمینان از رشد باکتری در محلول هوگلند قبل از انجام تیمار، از محلول LB مایع که باکتری مورد نظر در آن رشد یافته بود به اندازه ۱۰ میلی‌لیتر با غلظت $OD = 1.5$ به یک لیتر محلول هوگلند در دمای ۲۵ درجه سانتی‌گراد بدون شیک کردن اضافه شد و در ۳ بازه زمانی OD باکتری اندازه‌گیری شد بعد از سه ساعت $OD = 0.03$ ، بعد از ۶ ساعت $OD = 0.045$ و بعد از ۲۴ ساعت $OD = 0.178$ شد و نشان داد که باکتری در محلول هوگلند رشد کرده است. بعد از حصول اطمینان از رشد باکتری در محلول هوگلند، در هر بار آبیاری، ۲۰ لیتر محلول هوگلند همراه با باکتری تازه رشد یافته تهیه و همراه با غلظت‌های مختلف کروم یا به تنهایی به بستر کشت اضافه شد.

اعمال تیمار و سطوح تیمار

آلودگی توسط کروم در سه سطح (صفر، ۱۰۰ و ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر) انجام شد. ابتدا محلول ذخیره $X \times 100$ کروم برای هر سطح تهیه و در گلخانه براساس تغذیه با محلول هوگلند به میزان محلول مصرفی، رقیق شده و در اختیار گیاه قرار گرفت. در بررسی حاضر محلول هوگلند به دو صورت هوگلند خالص و هوگلند باکتری‌دار تهیه و در زمان تغذیه گیاه غلظت کروم مورد نظر اعمال شد (جدول ۱). گیاهان به مدت ۴ هفته تحت تاثیر تیمارها قرار گرفتند. تغذیه گیاهان هر سه روز یکبار انجام برای هر تیمار ۹ گلدان در سه تکرار در نظر گرفته شد. لازم به ذکر است که ابتدا تغذیه گیاه به مدت یک ماه تا سبز شدن جوانه‌های موجود روی ریزوم با محلول هوگلند خالص انجام و سپس تحت تاثیر تیمارها قرار گرفتند.

فلزات سنگین بر رشد گیاهان بررسی شود. عدم توجه به مسائل زیست محیطی و جمع‌آوری گیاهان از منابع طبیعی موجب شده تا ایران سهم کمتری از صادرات گیاهان دارویی به دلیل تغییر در مواد موثره گیاهان دارویی را به خود اختصاص دهد. با توجه به اهمیت گیاهان دارویی و فرآورده‌های حاصل از آن‌ها در اقتصاد کشور لازم است تا تدابیری در راستای کاهش این آلودگی‌ها از محیط زیست برداشته شود لذا هدف از بررسی حاضر ارزیابی حضور باکتری سویه ۶ (باکتری جدا سازی شده با توانایی پالایندگی کروم در آزمایشگاه بیوتکنولوژی دانشگاه شهید مدنی) در محیط رشد ریشه شاهشپریم در محیط کشت آلوده به فلزات سنگین کروم است.

مواد و روش‌ها

این پژوهش برای بررسی تاثیر باکتری پالاینده کروم سویه ۶ (در دو سطح بدون باکتری و با باکتری به میزان ۱۰ میلی لیتر باکتری با $OD = 1.5$ در یک لیتر مایع هوگلند) و کروم موجود در محلول تغذیه (در سه سطح صفر، ۱۰۰ و ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر) در گلخانه تحقیقاتی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان و آزمایشگاه بیوتکنولوژی دانشگاه شهید مدنی در طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۴۰۰ اجرا شد. گیاهان شاهشپریم مورد استفاده در بررسی حاضر بومی آذرشهر بود. ریزوم‌های یکنواخت گیاهی در گلدان‌های ۵ لیتری حاوی پرلیت دانه متوسط کشت شد. به‌منظور رشد گیاه، گیاهان به مدت یک ماه با محلول هوگلند تغذیه شدند.

تهیه باکتری

باکتری سویه ۶ پالاینده کروم از آزمایشگاه تحقیقاتی بیوتکنولوژی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان به صورت جامد تهیه

جدول ۱- تیمارهای اعمال شده.

Table 1. Treatments applied in the study.

Treatment	Number of Treatment
Pure Hoagland (Control)	T1
Pure Hoagland + 100mg per liter of chromium	T2
Pure Hoagland + 200mg per liter of chromium	T3
Bacterial Hoagland	T4
Bacterial Hoagland + 100mg per liter of chromium	T5
Bacterial Hoagland + 200mg per liter of chromium	T6

اندازه‌گیری صفات ریخت‌شناختی

برای هر تیمار ۳ گلدان در نظر گرفته شده بود. نمونه‌گیری از برگ‌های موجود در قسمت میانی گیاه انجام شد. از مهم‌ترین صفات رشدی اندازه‌گیری شده می‌توان به: طول ساقه، طول برگ، عرض برگ، وزن تر و عملکرد اندام هوایی اشاره نمود. برای اندازه‌گیری عملکرد اندام هوایی، گیاهان برداشت شده در آون در دمای ۳۵ درجه‌سانتی‌گراد به مدت چهار روز خشک شدند سپس وزن آن‌ها با ترازوی دیجیتالی (BB141, Boero, Germany) اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری صفات فیزیولوژیک نمونه‌ها بلافاصله بعد از برداشت در فویل آلومینیومی پیچیده شد و در نیتروژن مایع به آزمایشگاه منتقل شد.

محتوای مواد جامد محلول کل

محتوای مواد جامد محلول با استفاده از رفرکتومتر دستی (Erma, Tokyo, Japan) اندازه‌گیری شد.

محتوای کلروفیل

محتوای کلروفیل a در طول موج ۶۶۵ نانومتر و کلروفیل b در ۶۴۵ نانومتر به کمک اسپکتروفوتومتر (T80+, Beijing, China) تعیین شد. بدین منظور ۰/۵ گرم بافت برگ در دی-متیل سولفوکساید (DMSO, Sigma Aldrich, Germany) به مدت ۴ ساعت در ۶۵ درجه‌سانتی‌گراد در تاریکی استخراج و نتایج بر حسب میلی‌گرم بر گرم وزن تر برگ بیان شد (Prochazkova et al., 2001).

محتوای هیدروژن پراکساید

ابتدا ۰/۵ گرم نمونه برگ شاهسپرم در نیتروژن مایع پودر و سپس با ۵ میلی‌لیتر TCA یک درصد حجمی (حجمی/وزنی) مخلوط شد. روی ۰/۵ میلی‌لیتر از محلول رویی، ۰/۵ میلی‌لیتر بافر فسفات ۱۰ میلی‌مولار با pH:۷/۵ اضافه و در مرحله بعد یک میلی‌لیتر پتاسیم یوداید یک مولار به محلول اضافه شد. میزان جذب نمونه‌ها در ۳۹۰ نانومتر به کمک اسپکتروفوتومتر قرائت شد (Amaranathareddy et al., 2015).

فعالیت سوپراکسید دیسموتاز

برای اندازه‌گیری فعالیت آنزیم روی ۰/۵ گرم بافت برگ ۵۰ میلی‌لیتر بافر فسفات پتاسیم ۵۰ میلی‌مولار با pH حدود ۷/۵ اضافه شد. ۰/۱ میلی‌مولار از محلول EDTA، ۷۵ میکرومولار نیتروبلوتترازولیوم، ۱۳ میکرومولار متیونین و ۴ میکرومولار ریپوفلاوین به بافر اضافه و محلول در تاریکی نگهداری شد. جذب نمونه‌ها در ۵۶۰ نانومتر به کمک اسپکتروفوتومتر قرائت شد (Giannopolitis & Ries, 1977). با استفاده از فرمول زیر میزان درصد فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز برای

هر نمونه محاسبه شد. فعالیت سوپراکسید دیسموتاز مساوی است با OD نمونه منهای OD کنترل تقسیم بر OD کنترل ضربدر عدد ۱۰۰.

اندازه‌گیری محتوای کاتالاز

برای اندازه‌گیری فعالیت کاتالاز برگ شاهسپرم، ۰/۵ گرم از برگ در بافر فسفات پتاسیم سرد ۰/۱ مولار (pH:۷/۵) حاوی ۰/۵ میلی‌مولار EDTA هموژنیزه شد. ۰/۰۵ میلی‌لیتر از محلول رویی با ۱/۵ میلی‌لیتر بافر فسفات ۰/۱ میلی‌مولار (pH:۷) و ۱/۴۵ میلی‌لیتر آب دو بار تقطیر مخلوط گردید. واکنش با افزودن ۰/۵ میلی‌لیتر هیدروژن پراکساید ۷۵ میلی‌مولار آغاز شد. جذب نمونه‌ها در طیف ۲۴۰ نانومتر در مدت یک دقیقه توسط اسپکتروفوتومتر ثبت گردید (Luhova et al., 2003). میزان فعالیت آنزیم با استفاده از ضریب خاموشی $39,4 \text{ mM}^{-1} \text{ cm}^{-1}$ و با استفاده از فرمول زیر بر اساس سرعت مصرف هیدروژن پراکسید در دقیقه محاسبه گردید. فعالیت آنزیم کاتالاز مساوی است با اختلاف جذب تقسیم بر عدد ۳۹/۵ ضرب در ۱۰۰.

فعالیت اسکوربات پراکسیداز

۰/۱ گرم از بافت برگ همراه ازت مایع در بافر Tris-HCL (۵۰ میلی‌مولار با اسیدیته برابر با ۷/۸) له و سپس به مدت ۲۰ دقیقه در ۱۲۰۰۰ دور بر دقیقه در دمای ۴ درجه‌سانتی‌گراد سانتریفیوژ شد. بعد از جداسازی فاز رویی، فعالیت آنزیمی در حضور ۵۰ میلی‌مولار بافر سدیم فسفات سرد (اسیدیته=۷)، ۰/۵ میلی‌مولار آسکوربات، ۰/۱ میلی‌مولار هیدروژن پراکساید و ۰/۱ میلی‌مولار EDTA در حجم نهایی ۰/۳ میلی‌لیتر ارزیابی شد. با افزودن هیدروژن پراکسید فعالیت آنزیمی آغاز شد. جذب نمونه در طول موج ۲۹۰ نانومتر در فاصله‌های زمانی ۴۰ ثانیه ثبت گردید (Braga et al., 2009). نتایج حاصل در ضریب خاموشی مولی ۲/۸ میلی‌مول بر سانتی‌متر ضرب شد تا فعالیت آنزیم محاسبه شود.

اندازه‌گیری محتوای مالون دی‌آلدئید

روی ۰/۲ گرم برگ شاهسپرم ۵ میلی‌لیتر TCA یک درصد اضافه شد. محلول حاصل در ۱۲۰۰۰g به مدت ۱۵ دقیقه سانتریفیوژ گردید. یک میلی‌لیتر از محلول رویی با ۴ میلی‌لیتر از مخلوط ۲۰% TCA + ۰.۵% TBA مخلوط و به مدت ۳۰ دقیقه گرم شد. جذب نمونه‌ها به کمک اسپکتروفوتومتر (T80+, China) در طول موج‌های ۵۳۲ و ۶۰۰ نانومتر قرائت گردید (Heath & Packer, 1968). در طول موج ۵۳۲ ماده مورد نظر کمپلکس قرمز TBA-MDA است. جذب بقیه رنگیزه‌های غیراختصاصی در ۶۰۰ نانومتر تعیین می‌شود و از این مقدار کسر گردید (Heath & Packer, 1968).

اندازه‌گیری عناصر برگ

برای اندازه‌گیری عنصر پتاسیم برگ شاهسپرم از روش فلاپم فتومتری (Corning, 410, England) استفاده و از دستگاه جذب اتمی (Corning, 410, England)، برای اندازه‌گیری محتوای کروم استفاده شد (AOAC, 1990). نیتروژن نمونه‌ها به روش کج‌لدال و محتوای فسفر به روش کالریمتری (رنگ زرد مولیبدات وانادات) تعیین شد. برای این منظور ۵ میلی‌لیتر از عصاره حاصل از هضم اسیدی با ۵ میلی‌لیتر آمونیوم مولیبدات وانادات مخلوط و به حجم ۱۵ میلی‌لیتر رسید. جذب نمونه در ۴۷۰ نانومتر توسط اسپکتروفوتومتر (T80+, China) قرائت شد (Chapman & Pratt, 1961).

تعیین میزان پرولین

بررسی حاضر در قالب طرح کاملاً تصادفی با سه تکرار اجرا شد. برای تجزیه داده‌ها از برنامه‌های آماری C-MSTAT و SPSS نسخه ۱۹ استفاده و میانگین داده‌ها با استفاده از آزمون دانکن در سطح احتمال ۱ درصد مقایسه شد.

روی ۰/۲ گرم از نمونه برگ شاهسپرم، ۵ میلی‌لیتر سولفوسالسیلیک اسید ۳٪ اضافه شد. یک میلی‌لیتر از محلول رویی با یک میلی‌لیتر نین هیدرین اسید و یک میلی‌لیتر استیک اسید مخلوط و سپس نمونه‌ها به مدت یک ساعت در حمام آب ۱۰۰ درجه سانتی‌گراد قرار گرفتند. برای اندازه‌گیری غلظت پرولین، جذب نمونه‌ها توسط دستگاه اسپکتروفوتومتر (T80, China) در طول موج ۵۲۰ نانومتر قرائت و از تلوئن به عنوان شاهد برای قرائت نمونه‌ها استفاده شد (Bates et al., 1973).

نتایج و بحث

صفات رشدی و عملکرد

نتایج حاصل از تجزیه واریانس داده‌ها نشان داد که صفات وزن تر و عملکرد گیاه، طول ساقه و طول برگ تحت تاثیر تیمارهای آزمایشی قرار نگرفت اما عرض برگ تحت تاثیر تیمارهای آزمایشی قرار گرفت ($P\text{-value} \leq 5\%$). بالاترین میانگین عرض برگ در شرایط بدون تنش کروم و بدون کاربرد باکتری، و محلول هوگلند حاوی باکتری + ۱۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم مشاهده شد (جدول ۲). برخلاف نتایج حاصل از بررسی حاضر که محتوای کروم و محلول تغذیه‌ای وزن تر و خشک گیاه را تحت تاثیر قرار نداد، در بررسی انجام شده در گیاه خرفه مشخص شد که تنش شوری و کاربرد کروم موجب کاهش وزن تر و خشک گیاه، محتوای کلروفیل و کارای فتوسیستم II شد در حالیکه نشت یونی سلول افزایش یافت (Talebzadeh et al., 2022). نتایج مشابهی در خصوص کاهش وزن خشک گیاه در اثر کاربرد کروم در گیاه گزارش شد (Joshi et al., 2019). کروم در غلظت‌های بسیار پایین اثر تحریک بر رشد را دارد (Samantaray et al., 1998) اما در غلظت‌های بالا اثر سمی بر گیاه دارد و از طریق مهار رشد گیاه موجب کاهش بیوماس گیاه می‌شود (Pirouz & Kalantari, 2013).

محتوای کلروفیل

محتوای کلروفیل a برگ تحت تاثیر تیمار بدون کاربرد کروم + محلول هوگلند حاوی باکتری قرار گرفت. کمترین مقدار کلروفیل

محتوای فنل و فلاونوئید کل

برای اندازه‌گیری فنل کل ابتدا ۰/۵ گرم از بافت برگ توسط متانول عصاره‌گیری شد. میزان فنل کل نمونه‌ها با استفاده از معرف فولن سیکالتو به روش Kim و همکاران در ۷۵۵ نانومتر توسط اسپکتروفوتومتر (T80+, China) اندازه‌گیری شد. از اسید گالیک به عنوان استاندارد برای ارزیابی محتوای ترکیبات فنلی استفاده شد. محتوای فنل کل برحسب میلی گرم اکی والانهای گالیک اسید در ۱۰۰ گرم عصاره با استفاده از منحنی استاندارد گالیک اسید بیان گردید. برای اندازه‌گیری محتوای فلاونوئید کل از روش رنگ سنجی کلرید آلومینیوم استفاده شد. در لوله آزمایش ۵۰ میکرولیتر عصاره با ۱ میلی‌لیتر آب مقطر مخلوط گردید و سپس ۰/۰۷۵ میلی‌لیتر نیتريت سدیم (۵٪) به آن اضافه شد و بعد از ۵ دقیقه ۰/۱۵ میلی‌لیتر محلول $AlCl_3$ (۱۰٪) اضافه شد و پس از گذشت ۶ دقیقه ۰/۵ میلی‌لیتر NaOH (۱ مولار) اضافه گردید و حجم نهایی محلول با آب مقطر به ۳ میلی‌لیتر رسانده شد. و شدت رنگ صورتی پدیدار شده در محلول در طول موج ۵۱۰ نانومتر توسط اسپکتروفوتومتر قرائت شد، محتوای فلاونوئیدی کل بر حسب میلی گرم اکی والانهای کوئرستین موجود در ۱۰۰ گرم عصاره با استفاده از منحنی استاندارد کوئرستین بیان گردید (Kim et al., 2006).

آسیب به ماکرومولکول‌های موجود در سلول، فتوسیستم II و کاهش کارایی آن می‌شود. افزایش انتقال الکترون در زنجیره انتقال الکترونی فتوسنتزی و کاهش کارایی فتوسنتز می‌شود و انرژی زیاد تولید شده ناشی از انتقال الکترون بخشی به صورت فلورسانس هدر رفته و باعث کاهش کارایی فتوسنتز می‌شود و بخش از الکترون تولید شده روی مولکول‌های اکسیژن انتقال یافته و موجب تولید گونه‌های اکسیژن فعال (هیدروژن پراکساید، اکسیژن منفرد و آنیون هیدروکسیل)، ایجاد تنش اکسیداتیو و بهم ریختگی کلروپلاست می‌شود (Rafiei, 2016; Maxwell & Johnson, 2000). از دیگر اثرات تنش کروم در گیاه می‌توان به آسیب به غشای سلول، تجزیه یا غیرفعال شدن مواد ژنتیکی سلول، تجزیه پروتئین جلوگیری از تقسیم و رشد سلول و اختلال در فعالیت آنزیمی گیاه اشاره نمود (Wakeel et al., 2020). محتوای مالون‌دی‌آلدئید تولید شده در اثر تنش کروم نشان‌دهنده آسیب وارده به غشای سلول است. نتایج حاصل از بررسی حاضر نشان داد که در غلظت کم کروم سیستم آنتی‌اکسیدانی گیاه قادر به کاهش اثرات تنش است اما با افزایش غلظت کروم اثرات تنش در گیاه مشاهده شد.

فعالیت آنزیم کاتالاز، سوپراکسید دیسموتاز و آسکوربات پراکسیداز

فعالیت آنزیم‌های کاتالاز و آسکوربات پراکسیداز تحت تاثیر اثر متقابل باکتری و کروم قرار گرفت ($P\text{-Value} \leq 5\%$). بالاترین فعالیت آنزیم کاتالاز در محلول هوگلند حاوی باکتری حاصل شد با افزایش کروم به محیط کشت گیاه از فعالیت آنزیم کاتالاز کاسته شد (جدول ۲). افزودن ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم به محیط کشت در شرایط تغذیه با محلول هوگلند بدون باکتری و با باکتری موجب افزایش فعالیت آنزیم سوپراکسید دیسموتاز شد (جدول ۲). ارزیابی مطالعات متعدد نشان داده است که در غلظت‌های کم فلزات سنگین فعالیت آنزیم‌های آنتی‌اکسیدانی گیاه برای کاهش اثرات تنش در گیاه افزایش می‌یابد اما با افزایش غلظت فلزات سنگین در محیط از فعالیت آنزیم‌ها کاسته می‌شود (Kumar et al., 2016). گیاهان در پاسخ به محرک‌های تنش‌زا مانند فلزات سنگین سیستم آنزیمی پیچیده و سازمان یافته‌ای را تولید می‌کنند. رادیکال‌های سوپراکسید تولید شده در اثر تنش کادمیوم توسط آنزیم سوپراکسید دیسموتاز تبدیل به هیدروژن پراکساید می‌شود و این ماده تولید شده توسط آنزیم‌های اسکوربات پراکسیداز و کاتالاز به آب تبدیل و به این طریق از سمیت کروم در گیاه کاسته می‌شود (Wakeel et al., 2020). نتایج مشابهی در خصوص کاهش اثرات منفی کروم در اثر پالایش باکتری در صنایع چرم‌سازی و دباغی مشاهده شد (Yaktamanesh et al., 2021). باکتری‌های مقاوم به کروم حاوی آنزیم‌های کرومات رداکتاز هستند که با تبدیل کروم شش ظرفیتی به کروم سه

a در تنش کروم ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر بدون کاربرد باکتری در محلول هوگلند مشاهده شد. تیمارهای تغذیه با محلول هوگلند بدون باکتری و با باکتری در شرایط بدون تنش کروم موجب افزایش محتوای کلروفیل b گردد (جدول ۲). کاهش در محتوای کلروفیل در اثر تنش شوری و کاربرد کروم در گیاه خرفه گزارش شد (Talebzadeh et al., 2022). در تحقیقی دیگر کاهش در محتوای کلروفیل و کاروتنوئید در اثر تنش کروم در آفتابگردان (Pirouz & Kalantari, 2013) و خرفه (Rahbarian, 2019) گزارش شده است. نتایج حاصل از بررسی‌های انجام شده با نتایج حاصل از بررسی حاضر مطابقت دارد. شاید یکی از دلایل کاهش محتوای کلروفیل و سایر رنگیزه‌های فتوسنتزی در اثر تنش ناشی از کروم، مربوط به کاهش فعالیت آنزیم‌های درگیر در بیوسنتز کلروفیل، کاهش تثبیت کربن دی‌اکسید، کاهش فتوفسفوریلاسیون، اختلال در انتقال الکترون و جایگزینی فلز کروم شش ظرفیتی به جای کاتیون منیزیم در جایگاه فعال روبیسکو و سایر آنزیم‌ها باشد (Rahbarian, 2019). از دلایل دیگر کاهش رنگیزه‌های فتوسنتزی در اثر تنش کروم می‌توان به کاهش سطح سیستئین، تیول غیرپروتئینی و کاروتنوئید در گیاه اشاره کرد (Rahbarian, 2019). رنگیزه‌های فتوسنتزی مخصوصاً کاروتنوئیدها به عنوان محافظ اجزای فتوسنتزی در مقابل تنش‌های اکسیداتیو عمل می‌کنند و به این طریق به بقای گیاه تحت شرایط تنش کمک می‌کنند.

محتوای مالون دی‌آلدئید و هیدروژن پراکساید

تنش فلز کروم و نوع محلول هوگلند (با باکتری و بدون باکتری) محتوای مالون دی‌آلدئید برگ را تحت تاثیر قرار داد. براساس نتایج حاصل بالاترین محتوای مالون دی‌آلدئید در تغذیه با محلول هوگلند بدون باکتری + ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم مشاهده شد. براساس نتایج حاصل کاربرد باکتری در محلول غذایی تحت شرایط وجود کروم در محیط نقش مهمی در کاهش محتوای مالون دی‌آلدئید گیاه داشت (جدول ۲). بیشترین محتوای هیدروژن پراکساید در تیمار کروم ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر در محلول هوگلند بدون باکتری مشاهده شد. کاربرد باکتری در محلول تغذیه موجب کاهش اثرات منفی کروم در گیاه گردید (جدول ۲). ارتباط مستقیمی بین افزایش تنش اکسیداتیو (پراکسیداسیون لیپدها و تولید هیدروژن پراکساید) و غلظت فلزات سنگین در محیط وجود دارد. با افزایش پراکسیداسیون چربی‌های غشا شاخص آسیب اکسیداتیو افزایش یافته و عملکرد غشای پلاسمایی را تحت تاثیر قرار می‌دهد و در صورت ادامه شرایط تنش‌زا موجب مرگ سلول می‌شود (Chatterjee et al., 2015). نتایج بررسی انجام شده در آفتابگردان نشان داد که با افزایش کروم در محیط بر محتوای مالون دی‌آلدئید در گیاه افزوده شد (Rahbarian, 2019). سمیت کروم موجب

شرایط بدون کاربرد باکتری موجب افزایش محتوای پرولین گیاه شد. کمترین محتوای پرولین در تیمار بدون کاربرد کروم و باکتری در محلول غذایی حاصل شد (جدول ۳). تحت شرایط تنش تولید آنتی‌اکسیدان‌های غیرآنزیمی مانند پرولین و مواد جامد محلول کل نقش مهمی در حفاظت از ماکرومولکول‌های گیاه در مقابل سمیت کروم را دارد. نتایج کاربرد هفت غلظت کروم در خاک مورد استفاده در رشد آفتابگردان نشان داد که با افزایش غلظت کروم به ۱۰ میلی-مولار غلظت پرولین افزایش یافت. به نظر می‌رسد افزایش اسمولیت‌ها در اثر تنش فلزات سنگین در گیاه موجب حفظ تعادل آبی، از بین بردن رادیکال‌های آزاد و حفظ پروتئین‌ها در گیاه می‌شود و به افزایش مقاومت گیاه در مقابل تنش کمک می‌کند (Pirouz & Kalantari, 2013).

محتوای عناصر موجود در برگ شاهسپرم (نیتروژن، پتاسیم، کروم و فسفر)

محتوای کروم و فسفر تحت تاثیر اثرات متقابل تیمارهای آزمایشی قرار گرفت ($P\text{-Value} \leq 1\%$). براساس نتایج حاصل بیشترین محتوای کروم در تیمار ۲۰۰ میلی‌لیتر کروم بدون کاربرد باکتری مشاهده شد. تیمار بدون کروم و بدون باکتری موجب افزایش محتوای فسفر گیاه گردد (جدول ۴). محتوای ازت و پتاسیم فقط تحت تاثیر اثر مستقل تیمار فلز سنگین کروم قرار گرفت ($P\text{-Value} \leq 1\%$). بالاترین مقدار هر دو عنصر در تیمار بدون کروم و ۱۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم مشاهده شد با افزایش محتوای کروم به ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر از محتوای هر دو عنصر کاسته می‌شود (جدول ۵). وجود فلز سنگین کروم در هر دو محلول غذایی (با باکتری و عدم وجود آن) موجب کاهش فسفر گیاه شد (جدول ۴). در بررسی اثر هفت غلظت متفاوت کروم مورد استفاده در پرورش گیاه آفتابگردان مشخص شد که با افزایش غلظت کروم در محیط کشت گیاه بر غلظت این عنصر در برگ گیاه افزوده و بالاترین غلظت کروم در تیمار ۱۰ میلی‌مول کروم مشاهده شد که موجب تجمع حدود ۴۵ میلی‌گرم در کیلوگرم (وزن خشک گیاه) کروم در برگ می‌شود (Pirouz & Kalantari, 2013). با افزایش فعالیت‌های انسانی و صنایع مختلف میزان کروم وارد شده به خاک افزایش می‌یابد. عمده‌ترین فرم کروم در خاک CrO_4^{2-} و $\text{Cr}_2\text{O}_7^{2-}$ است که به راحتی جذب گیاه شده و همچنین به سرعت به اعماق خاک نفوذ و وارد آب‌های زیرزمینی می‌شود و موجب آلودگی محیط زیست می‌شود. گیاهان فاقد ناقل اختصاصی برای انتقال کروم است و این عنصر از طریق ناقل‌های سولفات، فسفر و آهن در گیاه انتقال می‌یابد که به این طریق موجب اختلال در جذب عناصر غذایی می‌شود (Kumar et al., 2016).

ظرفیتی موجب کاهش اثرات سمی کروم شش ظرفیتی بر محیط زیست می‌شود (Thatoi et al., 2014). از علائم سمیت کروم برای گیاهان می‌توان به کاهش رشد، نکروزه شدن برگ، کاهش فعالیت آنزیمی، اختلال در جذب و انتقال مواد غذایی در گیاه، آسیب به سیستم ریشه، کاهش فتوسنتز، اکسیداسیون غشای سلول و آسیب به DNA را اشاره نمود (Guo et al., 2021). وجود گروه‌های عاملی متعدد روی سطح باکتری، سطحی فعال را برای جذب عناصر سنگین از محیط‌های آلوده فراهم می‌کند. این توانایی در جذب فلزات سنگین مسیر جدیدی را برای مبارزه با آلودگی‌های محیطی با هزینه کم فراهم می‌کند (Ayele & Godeto, 2021).

محتوای فنل، فلاونوئید و آنتوسیانین

محتوای فنل کل، فلاونوئید ($P\text{-Value} \leq 5\%$) و آنتوسیانین ($P\text{-Value} \leq 1\%$) تحت تاثیر اثرات متقابل تیمارهای آزمایشی قرار گرفت. براساس نتایج حاصل بالاترین محتوای فنل کل در تیمار کاربرد ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم در شرایط بدون کاربرد باکتری و تیمار کاربرد ۱۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم با کاربرد باکتری حاصل شد. بالاترین محتوای فلاونوئید در تیمار کاربرد ۱۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم با کاربرد باکتری حاصل شد. کاربرد ۱۰۰ و ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم در شرایط با محلول هوگلند حاوی باکتری موجب افزایش محتوای آنتوسیانین گیاه شد. کمترین محتوای آنتوسیانین در تیمار بدون کاربرد کروم و باکتری در محلول غذایی حاصل شد (جدول ۳). در مواجهه با شرایط تنش‌زا گیاهان از سیستم‌های دفاع آنزیمی و غیرآنزیمی استفاده می‌کنند که با خنثی‌سازی رادیکال‌های آزاد موجب محافظت از گیاه در مقابل تنش می‌شود. سیستم دفاع غیرآنزیمی شامل تولید ترکیبات فنلی، پرولین، توکوفرول، کاروتنوئیدها و آنتوسیانین است که با در اختیار قرار دادن الکترون به رادیکال‌های آزاد آن‌ها را به فرم پایدار خود تبدیل می‌کنند (Tripathi et al., 1999). باکتری‌ها به دلیل نسبت بالای سطح به حجم و افزایش مکان‌های پذیرنده فلزات سنگین در سطح خود به دلیل وجود تیوشویک اسید (teichoic acid) قادرند مقادیر بالایی از فلزات سنگین را به خود جذب کرده و موجب کاهش اثرات سمی آن‌ها در محیط شوند. اندازه کوچک باکتری، امکان رشد آن‌ها در شرایط هوازی و غیرهوازی و مقاومت آن‌ها در برابر تنش‌های محیطی، آن‌ها را به یکی از بهترین میکروارگانیسم‌های پلایند محیط زیست تبدیل کرده است (Ayele & Godeto, 2021).

محتوای پرولین کل و محتوای مواد جامد محلول

اثرات متقابل تیمارهای آزمایشی محتوای پرولین کل و محتوای مواد جامد محلول را تحت تاثیر قرار داد ($P\text{-Value} \leq 5\%$) و بالاترین محتوای مواد جامد محلول در تیمار ۱۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم حاصل شد. کاربرد ۱۰۰ و ۲۰۰ میلی‌گرم در لیتر کروم در

جدول ۲- مقایسه میانگین اثرات متقابل نوع محلول هوگلند (بدون باکتری و با باکتری) و فلز سنگین کروم بر عرض برگ و صفات فیزیولوژیک شاهسپریم.

Table 2. Mean Comparison for Interaction effects of Hoagland's solution type (without bacteria and with bacteria) and heavy metal chromium on leaf width and physiological traits of costmary.

Malondialdehyde content (nmol ⁻¹ g FW)	Catalase activity (units ⁻¹ mg protein)	Ascorbic acid content (mg 100g ⁻¹ FW)	Superoxide dismutase activity (units ⁻¹ mg protein)	H ₂ O ₂ Content (μmol ⁻¹ g FW)	Chl b Content (mg g ⁻¹ FW)	Chl a Content (mg g ⁻¹ FW)	Leaf Width (Cm)	Treatments
41 ^e	42 ^c	0.67 ^e	2 ^e	0.2 ^e	1 ^a	1.67 ^b	3.467 ^a	T1
53 ^c	47 ^b	0.9 ^{cd}	4.34 ^c	1.1 ^{bc}	0.7 ^b	1.33 ^c	2.567 ^b	T2
67 ^a	44 ^c	1.267 ^a	8.67 ^a	1.567 ^a	0.5 ^c	1 ^d	2.167 ^b	T3
40 ^e	61 ^a	0.8d ^e	3 ^d	0.5 ^d	1.1 ^a	2 ^a	3.23 ^{ab}	T4
49 ^d	48 ^b	1.033 ^{bc}	6 ^b	0.9 ^c	0.7 ^b	2 ^a	3.734 ^a	T5
60 ^b	50 ^b	1.1 ^b	8.34 ^a	1.2 ^b	0.7 ^b	1.33 ^c	2.65 ^b	T6

T1= (شاهد) هوگلند خالص

Pure Hoagland (Control)

T2= هوگلند خالص + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Pure Hoagland + 100mg per liter of chrom

T3= هوگلند خالص + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Pure Hoagland + 200mg per liter of chrom

T4= هوگلند باکتری دار

Bacterial Hoagland

T5= هوگلند باکتری دار + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Bacterial Hoagland + 100mg per liter of chromium

T6= هوگلند باکتری دار + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Bacterial Hoagland + 200mg per liter of chromium

اختلاف معنادار آماری بین تیمارها با حروف لاتین متفاوت نشان داده شده است.

Significant differences among treatments are indicated by the different Latin letters

جدول ۳- مقایسه میانگین اثرات متقابل نوع محلول هوگلند (بدون باکتری و با باکتری) و فلز سنگین کروم بر محتوای پرولین، فنل، فلاونوئید و آنتوسیانین شاهسپریم.

Table 3. Mean Comparison for Interaction effects of Hoagland's solution type (without bacteria and with bacteria) and heavy metal chromium on the content of proline, phenol, flavonoid and anthocyanin in costmary.

Dissolved solids content (0 Brix)	Anthocyanin content (mg g ⁻¹ FW)	Flavonoids content (mg g ⁻¹ FW)	Total phenolics content (mg g ⁻¹ FW)	Proline Content (μmol g ⁻¹ FW)	Treatments
0.57 ^{cd}	0.03 ^c	3.2 ^c	18 ^d	1.2 ^d	T1
2 ^a	0.07 ^b	5 ^b	25 ^c	4.2 ^{ab}	T2
0.7 ^c	0.05 ^c	4.6 ^{bc}	41 ^a	5.6 ^a	T3
1 ^b	0.08 ^b	1.4 ^d	27 ^c	1.9 ^d	T4
0.47 ^d	0.1 ^a	7.8 ^a	44 ^a	3.4 ^b	T5
0.57 ^{cd}	0.12 ^a	6.7 ^{ab}	38 ^b	2.8 ^c	T6

T1= (شاهد) هوگلند خالص

Pure Hoagland (Control)

T2= هوگلند خالص + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Pure Hoagland + 100mg per liter of chrom

T3= هوگلند خالص + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Pure Hoagland + 200mg per liter of chrom

T4= هوگلند باکتری دار

Bacterial Hoagland

T5= هوگلند باکتری دار + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Bacterial Hoagland + 100mg per liter of chromium

T6= هوگلند باکتری دار + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم

Bacterial Hoagland + 200mg per liter of chromium

فعالیت H+ATPase متصل به غشا از دیگر اثرات سمیت کروم در گیاه است که موجب اختلال در جذب مواد غذایی می‌شود. کاهش در جذب مواد غذایی مانند ازت، فسفر و پتاسیم در نتیجه

کروم نقش بسیار مهمی در کاهش جذب عناصر غذایی از خاک را دارد و موجب کاهش رشد گیاه و اختلال در فرایندهای فیزیولوژیکی گیاه می‌شود (Elahi et al., 2020). بازدارداری از

تجمع فلزات سنگین در بخش هوایی گیاه موجب ورود آن‌ها به زنجیره غذایی انسان شده و صدمات جبران‌ناپذیری را به سلامت انسان وارد می‌کند. نتایج مشابهی در خصوص کاهش محتوای کروم موجود در پساب کارخانه چرم سازی در اثر استفاده از باکتری H1D در خوزستان گزارش شد (Yaktamanesh et al., 2021). آلودگی منابع آبی به فلزات سنگین تهدیدی جدی برای سلامت بشر، مزارع کشاورزی، موجودات آبی و گیاهان است که لزوم انجام تحقیقات بیشتر را برای حذف آلاینده‌ها از محیط زیست با هزینه کم و مقرون به صرفه را می‌طلبد (Ayele & Godeto, 2021).

کاهش رشد ریشه در اثر تنش اتفاق می‌افتد (Kumar et al., 2016). اثرات ناشی از سمیت کروم در گیاه به‌صورت کلروز و نکروز مشاهده می‌شود (Jobby et al., 2018). دخالت در جذب و انتقال عناصر غذایی، اختلال در فتوسنتز، کاهش عملکرد گیاه و جلوگیری از جوانه زنی بذر از دیگر اثرات وجود کروم در خاک است (Ayele & Godeto, 2021). نتایج حاصل از بررسی حاضر نیز در تایید نتایج ذکر شده فوق در خصوص کاهش جذب عناصر غذایی در گیاه در اثر وجود کروم در محیط است. با توجه به اینکه شاهسپرم گیاهی دارویی است که به‌صورت‌های مختلف مورد مصرف قرار می‌گیرد لذا ارزیابی تجمع فلز کروم در بخش هوایی گیاه حائز اهمیت است.

جدول ۴- مقایسه میانگین اثرات متقابل نوع محلول هوگلند (بدون باکتری و با باکتری) و فلز سنگین کروم بر محتوای عناصر شاهسپرم.

Table 4. Mean Comparison for Interaction effects of Hoagland's solution type (without bacteria and with bacteria) and heavy metal chromium on the elements content of costmary.

P content (mg Kg ⁻¹)	Chromium(mg Kg ⁻¹)	Treatment
63.77 ^c	0.2577 ^{cd}	T1
70.28 ^{bc}	0.4253 ^c	T2
71.86 ^{bc}	2.058 ^a	T3
91.46 ^a	0.178 ^d	T4
78.15 ^b	0.339 ^{cd}	T5
68.83 ^c	1.503 ^b	T6
T1= (شاهد) هوگلند خالص	T4= هوگلند باکتری دار	
Pure Hoagland (Control)	Bacterial Hoagland	
T2= هوگلند خالص + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم	T5= هوگلند باکتری‌دار + ۱۰۰ میلی گرم در لیتر کروم	
Pure Hoagland + 100mg per liter of chrom	Bacterial Hoagland + 100mg per liter of chromium	
T3= هوگلند خالص + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم	T6= هوگلند باکتری‌دار + ۲۰۰ میلی گرم در لیتر کروم	
Pure Hoagland + 200mg per liter of chrom	Bacterial Hoagland + 200mg per liter of chromium	

اختلاف معنادار آماری بین تیمارها با حروف لاتین متفاوت نشان داده شده است.

Significant differences among treatments are indicated by the different Latin letters

جدول ۵- مقایسه میانگین سطوح فلز سنگین کروم بر محتوای عناصر شاهسپرم.

Table 5. Mean Comparison for the heavy metal chromium levels on the content of costmary elements

N content (%DW)	K content (g Kg ⁻¹)	Treatment (Chromium levels)
2.888 ^a	964 ^a	0
2.920 ^a	971.7 ^a	100
2.347 ^b	717.2 ^b	200

اختلاف معنادار آماری بین تیمارها با حروف لاتین متفاوت نشان داده شده است.

Significant differences among treatments are indicated by the different Latin letters.

حاصل نشان داد که افزودن کروم به محیط کشت به عنوان یک تنش باعث افزایش هیدروژن پراکساید و مالون دی آلدید در گیاه شاهسپرم شد و گیاه با افزایش مقدار آنتی اکسیدانهای

نتیجه‌گیری کلی

زیست‌پالایی با استفاده از میکروارگانیسم‌ها روشی کارآمد و ارزان برای حذف فلزات سنگین از محیط و گیاه است. نتایج

- Amaranathareddy, V., Lokesh, U., Venkatesh, B. & Sudhakar, C.** 2015. Pb-stress induced oxidative stress caused alterations in antioxidant efficacy in two ground nut (*Arachis hypogaea*, L.) cultivars. *Agricultural Sciences* 6: 1283-1297.
- Ayele, A. & Godeto, Y.G.** 2021. Bioremediation of chromium by microorganisms and its mechanisms related to functional groups. *Journal of Chemistry* 1-21.
- Badri Gregari.** 2017. Isolation and identification of bacteria with the ability to purify chromium from the environment. Master's thesis of the Faculty of Agriculture. Shahid Madani University of Azerbaijan. (In Persian).
- Bates, L.S., Wardren, R.P. & Teare, I.D.** 1973. Rapid determination of free proline for water stress studies. *Plant Soil* 39: 205-207.
- Braga, L.F., Sousa, M.P., Ferreira, L.C., Delachiave, M.E.A, Cataneo, A.C. & Braga, J.F.** 2009. Proline level and amylase and ascorbate peroxidase activity in germination of *Plantago ovata* forsk (Plantaginaceae) seeds. *Asian Research Publishing Network (ARPN) Journal of Agricultural and Biological Science* 4: 49-54.
- Cervantes, C. & Silver, S.J.P.** 1992. Plasmid chromate resistance and chromate reduction. *Plasmid* 27: 65-71.
- Chapman, H.D. & Pratt, P.F.** 1961. Method of analysis for soils, plants and waters. University of California. Division of Agricultural Sciences.
- Chatterjee, J., Kumar, P., Nand, P., Kumar, R. & Tewari, T.** 2015. Chromium toxicity induces oxidative stress in turnip. *Indian Journal of Plant Physiology* 20: 220-226.
- Chemists, A.O.A., & DCAOAC, W.** 1990. Official Methods of Analysis. Association of Official Agricultural Chemists, Washington, DC.
- Elahi, A., Arooj, I., Bukhari, D.A. & Rehman, A.** 2020. "Successive use of microorganisms to remove chromium from wastewater. *Applied Microbiology and Biotechnology* 104: 3729-3743.
- Giannopolitis, C.N. & Ries, S.K.** 1977. Superoxide dismutase II. Purification and quantitative relationship with water soluble protein in seedling. *Plant Physiology* 50: 315-318.
- GracePavithra, K., Jaikumar, V., Kumar, P.S. & SundarRajan, P.** 2019. A review on cleaner strategies for chromium industrial wastewater: present research and future perspective. *Journal of Cleaner Production* 228: 580-593.
- Guo, S., Xiao, C., Zhou, N. & Chi, R.** 2021. Speciation, toxicity, microbial remediation and phytoremediation of soil chromium contamination. *Environmental Chemistry Letters* 19: 1413-1431.
- Hassanpour aghdam, M.B., Vojodi Mehrabani, L., Kheiri, M., Chrysargyris, A. & Tzortzakis, N.** 2022. Salt-induced damage alleviation in *Tanacetum balsamita* L. by foliar application of Dobogen biostimulant, glucose and KNO₃. *Scientific Reports*, doi:10.21203/rs.3.rs-962027/v1.
- Heath, R.L., & Packer, L.** 1968. Photo peroxidation in isolated chloroplasts: I. Kinetics and stoichiometry of fatty acid peroxidation. *Archives of Biochemistry and Biophysics* 125: 189-198.

آنزیمی و غیرآنزیمی خود از قبیل اسکوربات پراکسیداز، سوپراکسید دیسموتاز، کاتالاز، پرولین، مواد محلول جامد، فنل، فلاونوئید و آنتوسیانین به مقابله با تنش پرداخت. همچنین محتوای عناصر گیاه از قبیل کروم، ازت و پتاسیم افزایش یافت. عرض برگ، مقدار کلروفیل a، کلروفیل b و محتوای فسفر گیاه در اثر تنش کروم کاهش یافت. با افزودن باکتری تصفیه کننده به محیط حاوی کروم هیدروژن پراکساید و مالون دی آلدید به طور معنی داری کاهش یافت. همچنین مقدار پرولین و مواد جامد محلول نیز کاهش یافت. آنتی اکسیدان های آنزیمی سوپراکسید دیسموتاز و کاتالاز در هر دوسطح کروم ۱۰۰ و ۲۰۰ همراه با باکتری، افزایش یافت ولی اسکوربات پراکسید فقط در سطح کروم ۱۰۰ همراه باکتری افزایش یافت. آنتی اکسیدان های غیرآنزیمی مانند فنل، فلاونوئید و آنتوسیانین نیز در تیمارهای باکتری دار افزایش پیدا کردند که نشان از نقش باکتری در تقویت سیستم آنتی اکسیدانی گیاه داشت. تنش کروم باعث کاهش محتوای فسفر گیاه شده بود که استفاده از باکتری باعث افزایش آن شد. مهمترین مورد کاهش محتوای کروم گیاه بعد از استفاده از باکتری بود. در کل چنین می توان نتیجه گیری کرد که کاربرد باکتری در محلول غذایی تاثیر مثبت در کاهش اثرات منفی تنش کروم در گیاه را داشت.

سپاسگزاری

از دانشکده کشاورزی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان به خاطر حمایت های اجرایی پژوهش حاضر کمال تشکر و قدردانی را داریم.

REFERENCES

- Abad, M. J., Bermejo, P. & Villar, A.** 2006. An approach to the genus *Tanacetum* L. (Compositae): phytochemical and pharmacological review. *Phytotherapy Research* 9: 79-92.
- Jobby, R., Jha, P., Yadav, A.K. & Desai, N.** 2018. Biosorption and biotransformation of hexavalent chromium [Cr(VI)]: a comprehensive review. *Chemosphere* 207: 255-266.

- Joshi, N., Menon, P. & Joshi, A. 2019. Effect of chromium on germination in some crops of India. *Journal of Agricultural Science and Botany* 3: 1-5.
- Kim, K.H., Tsao, R., Yang, R. & Cui, S.W. 2006. Phenolic acid profiles and antioxidant activities of wheat bran extracts and the effect of hydrolysis conditions. *Food Chemistry* 95: 466-473.
- Kumar, V., Suryakant, M., Sharma, P.K., Kumar, S. & Kumar, N. 2016. Effect of chromium toxicity on plants: A review. *Agriways* 4: 107-120.
- Luhova, L., Lebeda, A., Hederorva, D. & Pec, P. 2003. Activities of oxidase, peroxidase and catalase in seedlings of *Pisum sativum* L. under different light conditions. *Plant Soil Environment* 49: 4. 151-157.
- Maxwell, K. & Johnson, G.N. 2000. Chlorophyll fluorescence - a practical guide. *Journal of Experimental Botany* 51: 659-668.
- Ojuederie, O.B. & Babalola, O.O. 2017. Microbial and plant-assisted bioremediation of heavy metal polluted environments: a review. *International Journal of Environmental Research Public Health* 14: 1504. Doi: 10.3390/ijerph14121504.
- Pirouz, P.S. & Manochehri Kalantari, K.h. 2013. The effect of heavy metal chromium on Weber accumulation rate, growth factors and induction of oxidative stress in aerial parts of sunflower plant. *Plant Biology* 13: 97-114. (In Persian).
- Prochazkova, D., Sairam, R.K., Srivastava, G.C. & Singh, D.V. 2001. Oxidative stress and antioxidant activity as the basis of senescence in maize leaves. *Plant Science* 161: 765-771.
- Rafiei, M., Madah Hosseini, S.h., Hamidpour, M. & MohammadiMirik, A. 2018. Interaction of sodium and cadmium chloride on some physiological traits and sodium and cadmium content of *Portulaca oleracea* root and shoots. *Journal of Soil Management and Sustainable Production* 8: 43-60.
- Rahbarian, R., Azizi, A., Behdad, A. & Mirblok, A. 2020. *Portulaca oleracea* L. tolerance to chromium stress based on growth/ photosynthetic indices and antioxidant enzyme activity. *Journal of Applied Biology* 32: 161-172.
- Raklami, A., Meddich, A., Oufdou, K. & Baslam M. 2022. Plants-microorganisms- based bioremediation for heavy metal cleanup: recent development, phytoremediation techniques, regulation mechanisms, and molecular responses. *International Journal of Molecular Science* 23: 5031. Doi: 10.3390/ijms23095031.
- Samantaray, S., Rout, G.R. & Das, P. 1998. Role of chromium on plant growth and metabolism. *Acta Physiologiae Plantarum* 20: 201-212.
- Shanker, A.K., Cervantes, C., Loza-Tavera, H. & Avudainayagam, S. 2005. Chromium toxicity in plants. *Environment International* 31: 739-753.
- Sreejayan, N., Dong, F., Kandadi, M. R., Yang, X. & Ren, J. 2008. Insulin resistance and hepatic ER stress in obese mice. *Obesity* 16: 1331-1337.
- Stambulska, U.Y., Bayliak, M.M. & Lushchak, V.I. 2018. Chromium (VI) toxicity in legume plants: modulation effects of rhizobial symbiosis. *BioMed Research International*. 1-13.
- Stelting, S., Burns, R., Sunna, A., Visnovsky, G. & Bunt, C. 2010. Characterization of stabilized formulations of the atrazine degrading bacterium *Pseudomonas* sp. strain ADP, In 37th Annual Meeting & Exposition of the Controlled Release Society 2010, 203-204.
- Talebzadeh, Z., Rahbarian, R., Nadaf, M. & Sobhanian, H. 2022. Evaluation of the interaction effect of salinity and chromium on photosynthetic pigments and photochemical performance of purslane (*Portulaca oleracea* L.). *Journal of Plant Environmental Physiology* 65: 109-126. (In Persian).
- Thatoi, H., Das, S., Mishra, J., Rath, B.P. & Das, N. 2014. Bacterial chromate reductase, a potential enzyme for bioremediation of hexavalent chromium: a review. *Environmental Management* 146: 383-399.
- Tripathi, A.K., Sadhna, T. & Tripathi, S. 1999. Changes in some physiological and biochemical characters in *Albizia lebbek* as bio-indicators of heavy metal toxicity. *Journal of Environmental Biology* 20: 93-98.
- Wagner, G.J. 1979. Content and vacuole/extravacuole distribution of neutral sugars, free amino acids and anthocyanin in protoplasts, *Plant Physiology* 64: 88-93.
- Wakeel, A., Xu, M. & Gan, Y. 2020. Chromium -Induced reactive oxygen species accumulation by altering the enzymatic antioxidant system and associated cytotoxic, genotoxic, ultrastructural, and photosynthetic change in plants, *International Journal of Molecular Science* 21: 728-739.
- Yaktamanesh, H., Dudi, M. & Imami, Z. 2021. Isolation, molecular identification and biological purification of chromium-resistant bacteria from tannery and tannery effluents in Khuzestan, Iran. *Biology of Microorganisms* 38: 71-84. (In Persian).
- Zargari, A. 1996. Medicinal plants. Volume III. Tehran University Publications. (In Persian).

How to cite this article:

Valizadeh Kamran, R., Mehrabani, V., Abdoulzadeh Fard, A. & Tarinejad, A. 2023. Reducing the toxic effects of Chromium in the growing medium of costmary (*Tanacetum balsamita*) by of chromium purifying bacteria. *Nova Biologica Reperta* 10: 219-229. (In Persian).

ولی زاده کامران، ر.، وجودی مهربانی، ل.، عبدالزاده فرد، ع. و تارینژاد، ع. ۱۴۰۲. کاهش اثرات سمی کروم در محیط رشد شاهسپریم (*Tanacetum balsamita* L.) توسط باکتری تصفیه‌کننده کروم. یافته‌های نوین در علوم زیستی ۱۰: ۲۱۹-۲۲۹.